‘Een vlek of dorp die men nergens anders aantreft’
Savaneta en de dorpsvorming op het negentiende-eeuwse Aruba

Eerder verschenen in: L. Alofs, W. Rutgers en H.E. Coomans (red.) *Arubaans Akkoord*. Bloemendaal, Stichting Libri Antiyani/Den Haag, Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van Aruba.

Luc Alofs ([1])

Inleiding

In de literatuur en de mondelinge overlevering geldt het dorp Savaneta als de oudste Europese nederzetting op Aruba. Tussen ca. 1501 en 1636 stationeerden de Spanjaarden er hun bestuurders en na de overname door de West-Indische Compagnie vestigden ook de Nederlandse machthebbers hun bestuurscentrum aan de baai die vanzelf de naam 'Commandeursbaai' verkreeg. Vandaar, zo gaat het verhaal, zijn de oudste families van Savaneta blanker dan de rest van Aruba's kernbevolking. Hartog, die deze overlevering in stand houdt, tekent wel aan dat het vreemd is dat van het gehucht in de archieven weinig of geen melding wordt gemaakt tot het midden van de negentiende eeuw. Bevreemdend is het bovendien dat typische achternamen uit Savaneta niet voorkomen in zijn overzicht van de Arubaanse Commandeurs.

Bestudering van de archieven toont aan dat er in de eerste helft van de negentiende eeuw geen dorp, niet eens een vlek, aan de Commandeursbaai lag, maar enkel een vervallen en waarschijnlijk verlaten opzichtershuis. Het beleid van de West-Indische Compagnie verbood namelijk al in de achttiende eeuw dat 'opgezetenen' zich oostelijk van de Hooiberg vestigden. In 1852 kwam hierin verandering. We volgen de geschiedenis van Savaneta tot de bouw van de katholieke kerk in 1902 en bouw van de nieuwe katholieke school in 1909. Daarna kan men de parochiegeschiedenis van Savaneta nalezen in pastoor De Veers *'Savaneta, Antes y Awor'*. Als besluit plaatsen we het ontstaan van Savaneta in het proces van dorpsvorming op het oude Aruba.

Vestigingsverbod en de Hooiberg

De oorsprong van het vestigingsverbod voor het gedeelte van het eiland oostelijk van de Hooiberg valt niet exact te dateren. In 1767 schreef Commandeur Jan van der Biest aan directeur Rodier op Curaçao dat hij in de dertig jaar dat hij op Aruba kwam (waarvan hij er inmiddels tien commandeur was) *'altijd gehoort en verstaan [had], dat aan de Indiaanen en haar nasaaden vergunt was, om bewesten de hooijbergh haar huijsen en tuijnen te maaken,...'*. ([2]) Dat deel van het eiland was uitsluitend gereserveerd voor de overheidsveeteelt. De indiaanse bevolking woonde overwegend in het dorp Noord en ook de kolonisten, hun gezinnen en slaven die sinds 1754 op het eiland werden toegelaten woonden westelijk van de Hooiberg. Slechts de Commandeur leefde met zijn gezin en eventuele bedienden aan de Commandeursbaai. ([3])

Vermoedelijk rond 1780 verhuisde het commandement van de Commandeursbaai naar de heuvel Ponton, even ten noorden van de Paardenbaai. De opkomst van de Paardenbaai als uitwijkhaven voor kapers van allerlei naties en na circa 1795 als tussenhaven voor het handelsverkeer tussen Curaçao en de Vaste Wal brachten het gouvernement ertoe zijn zetel te verleggen. De heuvel Ponton bood goed zicht op zowel de haven als het vlakke, bewoonde deel van het binnenland. In

1794 stonden er aan de Commandeursbaai nog slechts twee ruiterhuizen, waarover commandeur Borchard Specht opmerkte: '*beiden zeer bouwvallig en bewoond door Jacobus Croesz en Christoffel Kastro'*. In 1816 stond er aan de Commandeursbaai nog één huis waarin ruiter J.M. Jansen woonde. Hij beheerde de veekoraal van het gouvernement. Dominee Bosch bezocht de verlaten baai in de jaren achttiendertig en trof er geen andere tekenen van beschaving aan dan enkele oude, met kalk bepleisterde graven en *'eene vervallene hut, welke aan deze baai voor wachtpost diende'*. In 1831 was Juan Ba. Arresebia er opzichter. Van particuliere vestiging aan de baai was zeker geen sprake. ([4])

Van Raders' welvaartsplan

Na de verhuizing van de Commandeur naar Ponton leidde de handelsopbloei die rond 1795 aanving tot het ontstaan van het latere Oranjestad. Aan de handelsopbloei kwam een einde in 1822/3, toen Simon Bolivar en zijn 'Independenten' de Spanjaarden uit Zuid-Amerika verdreven. Net als op Curaçao zakte de handel in, maar korte tijd later volgde een nieuwe impuls voor de Arubaanse kolonisatie. Dankzij de ontdekking van goud in 1824 bleef Aruba in de belangstelling staan. Ofschoon de opbrengsten van de goudwinning achterbleven bij de hooggespannen verwachtingen stond het economische leven op Aruba tot in de jaren dertig in het teken van het goud en natuurlijk de zelfvoorzienende landbouw. Na het staken van de gouvernements-exploitatie werden diverse systemen van particuliere goudwinning uitgeprobeerd. Deze waren weinig succesvol en het definitieve einde van Aruba's opbloei voltrok zich in de jaren 1839-1845, toen de ene misoogst op de andere volgde. Droogte was daarvan de oorzaak; verpaupering, (tijdelijke) emigratie naar het buitenland en de trek naar de districten en het ontstaan van dorpen waren de gevolgen.

In dezelfde jaren dat Aruba zijn economie zag afkalven bleef op Curaçao herstel van de handel uit. Pogingen deze te doen herleven waren aangevangen in 1816, toen de Benedenwinden na ruim tien jaar Engels tussenbestuur in Nederlandse handen terugkeerden. In 1836 gooide de nieuwe gezaghebber (lees: Gouverneur) van de deelkolonie Curaçao R.F. van Raders het roer om. Hij meende dat de teelt van handelsgewassen een gunstige invloed op scheepsverkeer en commercie zou hebben. Op de Benedenwindse eilanden startte hij modelplantages in de (overigens vergeefse) hoop dat de plantersklasse zijn voorbeeld zou volgen. Ook Aruba werd in de experimenten opgenomen. Op de plantages Socotoro en Canashito werden cochenille en aloë uitgezet.

Om de overname van de gewassen door particulieren te bevorderen voerde Van Raders gelijktijdig een nieuwe grondpolitiek door. In 1839 werd het grondgebruik op Aruba geïnventariseerd. Het bleek dat op het eiland 417 gronden in gebruik waren als cunucu of veekoraal. Vervolgens werd een nieuw concessiesysteem van kracht. Voortaan moesten Arubanen concessies aanvragen tegen betaling van 2,- per hectare, waarbij zij ook de opmeetkosten moesten betalen. ([5]) Dankzij de nieuwe regeling kon men de ingebruikname van gronden -inclusief die aan de Commandeursbaai - gemakkelijker controleren. En kunnen wij die achteraf reconstrueren.

De opbrengsten van de landsplantages stonden in geen verhouding tot de uitgaven en toen in 1845 de zuinige R. H. Esser het bestuur van de eilanden van Van Raders overnam, werden de

experimenten gestaakt. Esser had geen vertrouwen in de kostbare experimenten. De plantages werden op bescheidener voet geëxploiteerd; van uitbreiding kon geen sprake zijn. De overname van de experimenten door particulieren was - ook op Aruba - gering. In 1848 nam Gouverneur I.J.M. Elsevier jr. het bestuur over. Het aantreden van Elsevier was evenwel niet de voornaamste gebeurtenis van dat jaar. In de Franse en Deense koloniën werd de slavernij afgeschaft; op Sint-Maarten bleek de slavernij onhoudbaar en in Den Haag, Willemstad en Paramaribo drong het besef door dat ook in de Nederlandse koloniën de slavernij aan haar epiloog was begonnen.

Elsevier zocht middelen om de op handen zijnde emancipatie te bekostigen en de vrij te maken slaven een middel van bestaan te bieden. Hij meende deze te vinden in een hernieuwde poging de cochenilleteelt te bevorderen. Zo ook op Aruba. Bij wijze van *'voortgezette proefneming'* werd de landsplantages Canashito en Socotoro nieuw leven inblazen. Op Aruba waren het niet zozeer de 574 te emanciperen slaven, maar de verarmde kolonisten die aan werk geholpen moesten worden. De resultaten waren andermaal teleurstellend en in 1851 werd de teelt gestaakt. Om een jaar later te worden hervat.

Plantage Commandeursbaai
Het vestigingsverbod ten oosten van de Hooiberg werd, voor zover kon worden nagegaan nimmer officieel afgeschaft. Wel werd de vestiging aan de Commandeursbaai lange tijd tegengehouden. De reden was de betrokkenheid van de Arubaanse bevolking bij de Venezolaanse binnenlandse opstanden. Nederland voerde een neutrale koers ten aanzien van de aanhoudende burgeroorlogen in Venezuela, maar op Aruba bleek het overheidsapparaat niet bij machte de naleving van dit beleid af te dwingen. Nog in 1849 werd Jean Oduber, een befaamd wapensmokkelaar en sympathisant van de opstandige Venezolaanse federalisten, geweigerd een stuk grond aan de baai in gebruik te nemen. Drie jaar later volgde een wending in het beleid voor de Commandeursbaai. De uitbreiding van de landscultures leidde tot de vorming van het dorp Savaneta.

Ondanks de tegenvallende resultaten van de cochenilleteelt op Canashito werd februari 1852 een terrein van 7 hectare aan de Commandeursbaai schoongemaakt. Het initiatief had twee doelen. Enerzijds moest deze de plantage Canashito versterken, anderzijds moest ze werk verschaffen aan de verarmde bevolking. Kolonisatie van dit deel van het eiland was een direct oogmerk. Volgens het Koloniaal Verslag van 1850 had het initiatief ten doel daar:

> ‘enige huisgezinnen te vestigen en later een groter deel der ingezetenen en de gronden te gebruiken als uitbreiding van Canashito dat te klein is en jaarlijks slechts een deel productief kan zijn.’

De opzichter van de plantage werd E.L. Zeppenveldt voor wie tevens een huis aan de baai werd gebouwd. Om de trek naar de baai te stimuleren werden de dorpelingen acht jaar vrijgesteld van grondlasten (Publicatie 1851: #456). Van een grote respons was geen sprake. Bestuurders en ambtenaren correspondeerden over de geringe trek naar de baai. Elsevier schreef in 1852 aan gezaghebber Jarman:

> ‘Na de kennisgeving en aansporingen tegen over de vrije bevolking om te werken, kan

> geenen onkunde door deze worden voorgewend ten aanzien der bedoelingen van het Gouvernement, daarin ligt het evenwel niet dat het volk tot landbouw te dwingen of werkzaamheden hetzelve op te dringen. Later zullen welligt eenigen de wenschen van het bestuur naar waarde schattend, zich geneigd tonen om aan de Commandeursbaai zich te vestigen,...’. ([6])

Eind april had Zeppenveldt slechts dertien mannen en vijf jongens aan het werk bij zijn 'etablissement'. Zij waren de *'momenteele werkers, die zich hier willen vestigen en laten bij het voltooien hunner huizen hunne familie komen*'. In dezelfde brief portretteerde Zeppenveldt (zijn visie op) de oudste Savanetero's:

> ‘Die menschen [zijn] min of meer uit eenen onbeschaafden stand, eenvoudig, bekrompen van verstand, ... vooral in aanmerking nemende, zij de armoedigsten der populatie zijn, hun primitief het middel ter hand te stellen, om het vermogen te hebben zich verder te kunnen etablisseeren vooral daar er altijd bij de aanleg van een nieuw Etablissement ruimschoots werk is om hun met de vrucht te kunnen bezigen; door hun dien weg te openen zullen zij zich spoedig met zekerheid vestigen, anders is het te voorzien dat het oogmerk van het Gouvernement mislukken zal’. ([7])

Uitbreidingsplannen van de plantage werden afhankelijk gesteld van de beschikbare arbeid aan de baai. In 1853 sommeerde Gouverneur Elsevier de opzichter nogmaals gezinnen aan te moedigen zich aan de baai te vestigen. Elsevier onderstreepte wederom dat *‘de onderneming aan de Commandeursbaai minder uit speculatie geschiedt dan wel tot aanmoediging der cultuur onder het vrije volk*’. ([8])

Mogelijk had dit meer succes want in 1854 volgde de aanvraag voor de aanleg van een katholiek kerkhof door opzichter Zeppenveldt (zelf protestant, maar met een katholieke vrouw getrouwd). De opbrengsten van de plantage waren niet gunstiger dan die van de andere plantages. In 1855 en in 1856 of 1857 was de opbrengst slechts 48 pond cochenillepoeder. Zelfs Elsevier, inmiddels ex-gouverneur, erkende dat de cochenille de belofte niet waarmaakte. In 1857 werd de teelt gestaakt en besloten tot de verkoop van de plantage over te gaan. In het notarieel archief lezen we dat opzichter Zeppenveldt de plantage op 22 januari 1858 aankocht, maar volgens het Koloniaal Verslag ging de verkoop wegens gebrek aan bieders niet door. Kennelijk was de koop door Zeppenveldt alsnog afgeblazen. November 1861 was het etablissement eigendom van geneeskundige Alexander de Hoffman. ([9])

Grondlasten

In 1860 stond de toekomst van Savaneta op het spel. Dat jaar verliep de vrijstelling van grondlasten uit 1852. Wegens slechte resultaten in de door droogte geplaagde landbouw en vanwege de grote gezinnen kon men de kosten van het alsnog opmeten en aanvragen van de cunucu's niet opbrengen. Bovendien, zo betoogden de dorpelingen, hadden zij zich al een uitzonderlijke inspanning moeten getroosten om aan de verlaten baai een cunucu en een huis aan te leggen. Gezaghebber De Veer meende dat het nodig was om tot een soepele regeling te komen. Een bezoek aan het gehucht en een rondleiding door opzichter Joseph Schwengle versterkte die mening. Net als dominee Bosch (pag. 27) beoordeelde hij de gronden als geschikt voor landbouw

en veeteelt; de baai was toegankelijk voor schepen en

> ‘gepaard gaande aan de met de gunstige gelegenheid tot eene op dit eiland zoo zeer gewenschte concentratie der bewoners van buiten districten, biedt de kommandeurs baai voordelen aan tot het aanleggen van een vlek of dorp die men nergens anders aantreft’. ([10])

Inderdaad kreeg het gehucht aan de Commandeursbaai erkenning. Toen Aruba in 1866/7 opnieuw in districten werd ingedeeld werd voor het eerst een indeling in dorpen gehanteerd. De nieuwe districten werden: Oranjestad, Noord, Santa Cruz en Commandeursbaai, *'zijnde het dorp Savaneta'*. Daarmee was de vestiging van het dorp met de naam Savaneta een feit. Op dat moment woonden ruim 150 mensen rond de baai. ([11])

Naderhand steeg het aantal inwoners. Ten tijde van het bisschopsbezoek van 1874 woonden er 335 mensen, waaronder 40 kinderen. Helemaal gestaag verliep de groei niet. Juli 1879 brak een tyfusepidemie uit die het leven kostte aan vier Europeanen van de goudmaatschappij en 36 Savanetero's, ofwel tien procent van de bevolking (Koloniaal Verslag 1880). De aanvang van de fosfaatwinning aan de Seroe Colorado versterkte na 1881 de groei van het dorp, terwijl ook aan de San Nicolasbaai een aantal hutten verrees. Voor het eerst sinds de ondergang van plantage Commandeursbaai was er werkgelegenheid aan deze zijde van het eiland. In 1902 woonde er (waarschijnlijk: in het district) Savaneta 1200 mensen.

Zielszorg in het oude Savaneta

In 1867 werd Savaneta erkend als centrum van het nieuwe district, maar wanneer we de komst van een eigen kerk en school nemen als voorwaarde om te spreken van een dorp, dan wordt het zaak te kijken naar de religieuze en onderwijskundige zorg voor Savaneta in de tweede helft van de vorige eeuw.

Ofschoon de dorpelingen een eigen kerkhof kregen waren zij tot 1900 aangewezen op katholieke zorg vanuit Santa Cruz. Zielszorg vanuit de protestantse gemeente aan Savaneta was beperkt tot de jaren dat dominee Kuiperi in Canashito de scepter zwaaide. Tussen 1858 en 1871 trachtte hij de opmars van de katholieke missie in de districten te keren. In de doopboeken van de Protestantse Gemeente tekende hij op dat hij kinderen doopte van ouders die - zo weten we nu - tot de Savanetero's behoorden, zoals Rafini (ook wel: Rafigni of Rafiné. Verschillende schrijfwijzen werden voor een en dezelfde persoon gebruikt). Na het vertrek van Kuiperi bleef Savaneta van protestantse zorg verstoken en gaandeweg gingen de meeste protestantse families tot het katholicisme over.

Over de katholieke missionering te Savaneta schreef Hartog (pag. 281). Pastoor De Vries werkte vanaf zijn komst naar Aruba in 1853 in Santa Cruz, waar hij in 1862 de eerste pastorie betrok. Vanuit Santa Cruz bezocht hij Savaneta, waar hij een kapel inrichtte. Dankzij de *Boekinan di Splicacion* van de parochie Maria Immaculata te Santa Cruz, zeg maar de kerkelijke kroniek, kunnen we de pastorale zorg vanuit Santa Cruz voor Savaneta volgen. Hierin lezen we dat vanaf 27 april 1884 pastoor Baars wekelijks op zondag in Savaneta de mis las. *‘For di es dia di awe lo tin toer dia domingo misa na Savoneta of Komandeursbaai.'* In maart 1887 werd voor het eerst de kapel genoemd, maar de nachtmis van 1890 werd gehouden op de *'lugar di (Louis) Bazin’*. Dat jaar besteedde de Roomse geestelijkheid ook aandacht aan de jeugd van Savaneta. Pastoor Van

der Veer vroeg een stuk grond aan om een speelplaats voor de schoolgaande jeugd te kunnen aanleggen. ([12])

Ondertussen was aan de baai het eerste schooltje in gebruik genomen. Tijdens zijn al even genoemde bezoek aan Savaneta verkreeg bisschop Ewijk een lokaaltje dat hij als bijschool in gebruik nam. Een leek, en dus niet zoals in Santa Cruz en Oranjestad de Zusters van Liefdadigheid', zou er aan de 40 kinderen lesgeven. Ewijk vroeg het gouvernement 400,- voor schoolbenodigdheden op de begroting te plaatsen. De brief van bisschop Ewijk geeft een beeld van het dorp in dat jaar. We hebben hem daarom integraal afgedrukt.

Uit: Oud archief Curaçao, Bonaire en Aruba, inv. nr: 1288.
Curaçao 3 augustus 1874

Aan den HoogEdelGestrenge Heer H.F.G. Wagner
Gouverneur te Curaçao

HoogEdelGestrengen Heer,

Bij mijn laatst herderlijk bezoek der twee Katholieke Gemeenten op Aruba, heb ik bevonden 335 menschen tot de gemeente van 'Sta Cruz' behoorende te Commandeursbaai wonen, een gehucht ruim twee uren gaans van de kerk verwijderd en eveneens van de zustersschool, welke naast de kerk staat. Onder die 335 menschen bevinden zich circa 40 kinderen, die den leeftijd der schooljaren hebben. Om den bijzonder slechte toestand, waarin den weg die zich van Commandeurs-baai naar 'Sta Cruz' bevindt (een steevige voetganger heeft minstens drie uur noodig om hem af te leggen), is het duidelijk dat geen enkel dier kinderen de school van Sta. Cruz bezoekt. Het gevolg daarvan is dat zij opgroeien in onwetendheid, of nog erger, kwaad leren doen, het natuurlijk gevolg van het leegloopen der kinderen.
De ijverige Pastoor van Sta. Cruz heeft mij dikwijls op dien ongelukkigen toestand gewezen, maar de beperktheid van de middelen waarover ik kan beschikken, gevoegd bij de groote behoeften van bijna al mijne Gemeenten, is oorzaak geweest dat ik in de vorige jaren niets heb kunnen bijbrengen tot verbetering van dien toestand. Bij bovengemeld bezoek van Aruba heb ik echter een lokaaltje te Commandeurs-baai kunnen verkrijgen, eenige schoolbanken laten maken, en wat zeer veel zegt, een persoon gevonden in staat om de kinderen te leeren lezen, schrijven en rekenen (van dit laatste slechts optellen, aftrekken, vermeenigvuldigen, deelen en de regel van drieën), zoodat ik het schooltje voorlopig zal kunnen openen.
Om er echter eenige duurzaamheid aan te kunnen geven is het noodig dat het Gouvernement mij eenigszins helpe. Daarom is mijn nederig verzoek voortaan op de begrooting van Aruba in plaats van 200 gulden toelage voor de school te Sta Cruz 400 gulden te doen plaatsen ter aankoop van schoolbehoeften. Met deze vermeerdering zie ik kans het schooltje van Commandeursbaai aan de gang te houden en daardoor het allereerste onderwijs te bezorgen aan 40 kinderen wier ontwikkeling nu geheel en al te loor gaat.
Met aandrang durf ik dan ook deze zaak aan uwe goedgunstige beschikking aan te bevelen.

Ik heb de eer te zijn

Hoogedelgestrenge Heer
Uw onderdanige dienaar
getekend W.J.A. van Ewijk -
Bisschop van Camaco en Ap. Vic. van Curaçao

Het schooltje verkreeg waarschijnlijk geen subsidie, maar ging wel van start en uiterlijk in 1877 namen de Zusters het onderwijs over. Het koloniaal verslag van 1881 vermeldt dat 32 kinderen de school bezochten. Net als in het bijschooltje te Noord werd er waarschijnlijk niet doorlopend lesgegeven.

Medio oktober 1899 bezocht bisschop Baars Aruba. Hij trok een dag uit om Savaneta te bezoeken. Hierna werd besloten tot de bouw van een kerk. De bisschop diende het verzoek in; gezaghebber Johannes de Veer adviseerde positief. Het bevolkingsaantal in het dorp was flink gestegen, de meerderheid van de inwoners was katholiek en het bestaande kapelletje was te klein geworden. Bovendien stelde de gezaghebber dat *'het met het oog op zieken en stervenden bezoek verreweg voorkeur verdient eene eigen Geestelijke te Sabaneta te hebben, daar er veel tijd en moeiten gepaard gaat aan het laten halen v/d Geestelijke van het gehucht St. Cruz'* ([13]) De kerkbouw ging van start. Mannen die werkzaam waren op 'de Seroe' (hier wordt bedoeld de fosfaatwinning te Seroe Colorado) werden aangespoord een dag per week bij de bouw te helpen. Ofschoon de bijval niet indrukwekkend was, kon op donderdag 29 april 1900 de eerste steen worden gelegd. Hartog maakt het verhaal af: *'... de bouw ging door en op 13 december werd het kerkje toegewijd aan het Heilig Hart, ingewijd. Kapelaan Helling van Santa Cruz werd er de eerste pastoor.'*

Na inwijding van de kerk bleek het oude schoollokaal niet meer bruikbaar. In 1902 vroeg pastoor Helling de gezaghebber om een bedrag van 2500,- voor een nieuw gebouw. Het oude was te zeer vervallen om op te kunnen knappen. Ook vroeg hij om een jaarlijkse bijdrage voor de school. De zusters werkten er niet meer en in december bleek Epiphanus Schwengle bereid om voor 30,- in de maand les te geven aan vijftig tot zestig kinderen. Hij zou dat doen tot de terugkeer van de zusters. ([14]) Of de nieuwe school snel werd gebouwd mag worden betwijfeld, want pas in 1909 werd de school geheel nieuw opgetrokken en van meubilair voorzien. Dat jaar steeg het leerlingaantal op spectaculaire wijze van 55 tot 125. Onderwijsinspecteur Van Leeuwen schreef over de school:

> *'De vorderingen der leerlingen in 't gebruik der Nederlandsche taal waren hier en daar opmerkelijk; die in Santa Cruz voldeed ook in dit opzicht minder' (Koloniaal Verslag 1909).*

Dorpsvorming op het negentiende eeuwse Aruba

Terug naar het begin. Het ontstaan van Savaneta vond plaats in een periode van dorpsvorming op het verpauperde Aruba. De definitieve kolonisatie van Aruba was het gevolg van de handelsopleving van 1795-1822, het versoepelen van de toelatingsregels voor Aruba in het Reglement van Administratie en Bestuur van 1824 en de ontdekking van goud in datzelfde jaar. Vanaf de jaren dertig ging het bergafwaarts met de Arubaanse economie. De werkgelegenheid in de goudwinning en de handel nam drastisch af, de landbouw kampte met terugkerende droogtes

en de bevolking nam sterk in aantal toe. Gebrek aan werkgelegenheid in Oranjestad en algehele verarming leidden ertoe dat een onbekend, maar groot aantal Arubanen naar het buitenland trok. Vooral te Paraguaná en in de regio Coro te Venezuela zochten Arubanen hun heenkomen. Daaraan besteedden we reeds aandacht in een andere uitgave. ([15]) Belangrijker voor dit betoog is dat een verspreiding van de bevolking naar de districten onvermijdelijk werd. Daar waren gronden beschikbaar waar Arubanen hun meest betrouwbare bestaansbronnen vonden: de zelfvoorzienende landbouw en de kleinschalige veeteelt. Deze werden aangevuld met het zoeken naar goud, de visserij, het kappen van hout op kosten van de overheid - een vorm van werkverschaffing dus - en het werk op de landsplantages. Na 1854 boden de merendeels buitenlandse goud- en fosfaatbedrijven werkgelegenheid op het noordelijk en oostelijk deel van het eiland.

Oranjestad bleef 'de hoofdplaats' van het eiland, en deed dienst als haven en marktplaats, als bestuurscentrum en vestigingsplaats voor de katholieke en protestantse geestelijken. Scheepseigenaren en handelaren/winkeliers (vaak werd dat in één persoon - de shon - verenigd), ambachts- en zeelieden hadden hier hun woonplaats, net als de Hollandse en Curaçaose bestuurders en priesters. Sommige van de gegoede inwoners van Oranjestad besloten ook naar elders te verhuizen. Een voorbeeld. Een van de meest vooraanstaande burgers, J.H.G. Eman verzocht al op 30 juni 1837 om ontslag als kerk- en schoolopziener:

> *‘De reeden waaromme ik verlangt uit dezelve ontslagen te zijn is: Het verval van den Handel, weinig of niets aan het dorp te Verrigt zijnde, zal mijn noodtsaken, buiten in 't land, met mijn Families met ter woon ons doen Nederzetten, wanneer mij dan niets mogelijk zal zijn, aan het Waarneminge als Kerk & Schoolopziener naar Wense & Verlangst te beantwoorden’*. ([16])

Zoals bekend keerde de familie later terug naar de hoofdplaats. Vertrek naar het buitenland en de districten en vermoedelijk de sterkere natuurlijke aanwas aldaar veroorzaakten de verschuiving in de bevolkingsspreiding op het eiland. De bevolkingsgroei in de stad liep tot circa 1845 nog gelijk op met die in de districten, maar wellicht zijn de naakte bevolkingscijfers verraderlijk. In de jaren 1839-1845, tijdens zes jaren van vrijwel onophoudelijke droogte en verarming liep het aantal huishoudens in Oranjestad terug van 185 tot 163. Ook na 1845 daalde het aantal stedelingen, terwijl de districtsbevolking tot 1862 bijna verdubbelde.

Jaar	Oranjestad	Districten
1830	1077	1343
1845	1154	1352
1862	1044	2443

De verspreiding van de bevolking was ook zichtbaar in de uitgifte van gronden op het eiland.

Was in 1839 een aantal van 417 stukken grond in gebruik met een totaaloppervlakte van 794 hectare. Het aantal concessies bedroeg in 1866 667. Reeds 1509 hectare grond was in cultuur gebracht. Al in 1836 was het tweede district, rond Mahuma/Canashito sterk bevolkt. Hier bevonden zich 137 huizen en/of tuinen. De stad telde 185 en de rest van het eiland 164 huizen en/of tuinen. ([17]) Ook in 1845 was dit district het meest bevolkt. Er bevonden zich 107 huizen, terwijl in de overige districten, inclusief Noord 122 huizen werden geteld.

Niet toevallig startte de overheid haar modelboerderij te Canashito. Dominee Kuiperi stelde in 1859 dat er een buurtschap was ontstaan met zo'n 200 inwoners en de katholieke en protestantse geestelijken wedijverden om de aanschaf van de oude landsplantage, die inmiddels eigendom was van de weduwe van gezaghebber Jarman. Hiervandaan wilde men het geloof onder de bevolking onderhouden en verder verspreiden. Ditmaal, en dat was een uitzondering, wonnen de protestanten. Na de inrichting van een hulpkerk en de bouw van een protestants schooltje leek het erop dat er een dorp zou ontstaan, maar conflicten binnen de protestantse gemeente leidden ertoe dat dat niet gebeurde.

Santa Cruz overvleugelde Canashito feitelijk al in de jaren veertig. In deze vallei werden cunucu's aangelegd en kuddes gehouden. Wanneer de landbouw minder zorg vereiste speurden de cunucero's in de heuvels aan de noordkust naar goud. In 1850 vroeg pastoor Schermer toestemming om een kerk en een schooltje in Santa Cruz te bouwen, maar zover kwam het pas in 1852. De verzelfstandiging van Santa Cruz tot parochie vond elf jaar later plaats.

Ook in 1852 ving de wedergeboorte van Savaneta aan toen het gouvernement het vestigingsbeleid voor dit deel van het eiland wijzigde en een actieve kolonisatie van de Commandeursbaai aanmoedigde. De afstand tot Oranjestad en het ontbreken van goudplaatsen maakte vestiging aanvankelijk weinig aantrekkelijk. Werkgelegenheid op de landsplantage was kortstondig en de vrijstelling van grondbelasting van beperkte duur. Landbouw, veeteelt en visserij waren er de bestaansbronnen tot in 1881 de fosfaatwinning aan de zuidoostpunt van het eiland aanving en de goudsmelterij te Balashi in 1899 verrees.

Vooral verarmde blanken trokken naar de districten. Zelfs de vissers trokken naar buiten. Een deel van hen vestigde zich in het gehucht Rancho, waarnaar we in 1855 de eerste verwijzing in de archieven tegenkomen. De locatie van dit vissersdorp laat zich verklaren door haar nabijheid bij Oranjestad dat de afzetmarkt voor de vangstoverschotten vormde. Helaas valt niet na te gaan in hoeverre de indiaans/mestieze bevolking van Noord zich over het eiland verspreidde.

De trek naar de districten bracht de tweespalt tussen gegoede en verarmde Arubanen aan het licht. De 'shons', hun huis- en ambachtsslaven bleven in de stad woonachtig of zoals het geval was bij J.H.G. Eman, zij verlieten deze slechts tijdelijk. Door onderlinge huwelijken hield de elite vast zowel aan het blanke uiterlijk, als aan haar winkels en boten en haar protestantse geloof. Wel hielden ook zij buiten de stad een cunucu - in een enkel geval een bescheiden plantage - aan. Huis- en ambachtsslaven hielden de overhand in de stad.

Binnenlandse migratie doorbrak het achttiende-eeuwse woonpatroon dat dominee Bosch beschreef: de indianen/mestiezen woonden in Noord, de blanke bevolking met haar slaven in

Oranjestad en naaste omtrek. De trek naar de districten bevorderde de vermenging de diverse bevolkingsgroepen op Aruba. De 'oorspronkelijke' indiaans/mestieze bevolking, de verarmde blanke kolonisten en vrije zwarten verloren hun zelfstandige identiteit door biologische en culturele vermenging. Zelfs de Arubaanse slaven waren al in 1840 vaker 'gecouleurd dan zwart'. Gedeelde armoede en gemeenschappelijke afhankelijkheid van 'cunucu en kudde' resulteerden erin dat interraciale huwelijken frequent voorkwamen. Althans daar waar blanken, zwarten en indianen in elkaars omgeving woonden.

Een laatste maal terug naar Savaneta. Het proces van vermenging was in 1852 nog niet voltooid. Omdat het kolonisatiebeleid voor de Commandeursbaai in het bijzonder gold voor de verarmde blanke kolonisten die rond de eeuwwisseling naar Aruba waren gekomen werd Savaneta ‘blank’ en beslist niet elitair. Van biologische vermenging met de oudere indiaanse populatie was naderhand ook maar weinig sprake. Die bevolkingsgroep had in de achttiende eeuw dit deel van het eiland verlaten wegens het verbod zich oostelijk van de Hooiberg te vestigen. Hartogs stelling (pag. 216) dat de indiaanse bevolkingsinslag te Savaneta het sterkst was, is dan ook onjuist. En dat moet worden gezegd met veel respect zijn immense oeuvre.

Noten

1. De gegevens die aan de basis van deze bijdrage liggen werden verzameld in het kader van een onderzoeksproject dat werd gesubsidieerd door UNOCA.
2. Algemeen Rijksarchief (voortaan: ARA); Archief West Indische Compagnie (voortaan: WIC) inv. nr. 1174; fol. 913-4.
3. ARA WIC inv. nr. 607 dd. 10-12-1767.
4. ARA Archief van de Directie Ad Interim inv. nr. 83: *'Inventaris der onderstaande gebouwen en Huisen Toebehooren Hunnen Hoogw. Heeren Staaten van Holland op het Eyland Aruba.'*; ARA Ministerie van Koloniën inv. nr. 3740: (Bijlage L, rapport 1816); Archief Parochie Sint Fransiscus, Oranjestad: *Naamlijst der Ambtenaren en Gekwalificeerde Personen die Publieke Functien uitoefenen op het Eiland Aruba tot den 30 Sept 1831;* Joh. Hartog, *Aruba zoals het was, zoals het werd: Van de tijd der indianen tot op heden*. (Oranjestad, De Wit, 1980: 74), G.B Bosch, *Reizen in West-Indië, deel 2* (Amsterdam, Emmering, 1985: 27, oorspronkelijk 1836).

   We spreken van grondgebruik omdat geen sprake was van volwaardig grondbezit. Zie: ARA Oud Archief Curaçao, Bonaire en Aruba na 1828 (OAC2), inv, nr: 375. dd. 23-5-1839; G.J. van Grol: *'De grondpolitiek in het West-Indisch Domein der Generaliteit, deel 2'*, pag. 149. Amsterdam, Emmering, 1980 [oorspronkelijk 1942].
6. Centraal Historisch Archief Nederlandse Antillen (Voortaan: CHA). Koloniaal Archief inv. nr. 4960. dd. 3-4-1852.
7. Nationaal Historisch Archief Aruba (voortaan: NHA). Brieven van de gezaghebber dd. 4-3-1852; 27-4-1852.
8. CHA. Koloniaal Archief inv. nr. 4960, dd. 26-1-1853.
9. *Tweede rapport der Staatscommissie benoemd bij K.B. van 29 November 1853, no. 66, tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandse koloniën:* Bijlage N. 's-Gravenhage, Gebroeders Van Kleef; NHA Notarieel Archief dd. 22-1-1858; NHA Brieven van de gezaghebber dd. 2-11-1861.
10. NHA Brieven van de gezaghebber dd. 5-4-1860.
11. NHA Brieven van de gezaghebber dd. 2-7-1866, 20-11-1866.
12. NHA Brieven van de gezaghebber dd. 23-8-1890.
13. NHA Brieven van de gezaghebber dd. 20-11-1899.
14. NHA Brieven van de gezaghebber dd. 5-2-1902 en 2-12-1902.
15. L. Alofs, *'Slaven zonder Plantage: slavernij en emancipatie op Aruba, 1750-1963',* p. 29. (1996, Aruba, Educion Educativo #2). Voor de arbeidsmigratie tussen 1870 en 1930 zie de bijdrage van Pietersz in deze bundel.
16. ARA.OAC2. inv. nr. 112. dd. 30-6-1837.
17. Van Grol 1980: deel 2, pag. 247; ARA.OAC2 inv. nr. 111 dd. 12-4-1836.